

Reflection of Reproachful Thoughts in Sufism Fotowatnamehs up to the Fifth Century*

Mahnaz Alizadeh¹ | Safiyeh Moradkhani² | Seyyed Mohsen Hosseini Moakker³ |
Mohammadreza Hassani Jalilian⁴

1. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Lorestan University, Lorestan, Iran. Email: Amahnaz55@yahoo.com
2. Corresponding author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Lorestan University, Lorestan, Iran. Email: Safiyeh.moradkhani@yahoo.com
3. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. s.m.hosseini@hum.ikiu.ac.ir
4. Professor, Department of Persian Language and Literature, Lorestan University, Lorestan, Iran. Email: hasanijalilian@yahoo.com

---

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 14 October 2024

Received in revised form 13
November 2024

Accepted 15 November 2024

Published online 11 February
2025

Keywords:

Generosity,
Sufism,
Malamatieh,
Fotowat,
Fotowatnameh,

Purpose: Researchers do not have the same opinion about the extent and nature of the connection between the two schools of thought, Malamatiyah and Futuwwa. The main issue in this study is considering the text of Malamatiyah treatises and the Futuwatnamehs up to the fifth century AH, to see what common points and differences existed between the principles of Futuwat and Malamatiyah. The aim of this research is to explain the similarities and differences between the two schools of Malamatiya and Futuwwa. In this way, the reasons for the differences in opinion among researchers are clarified.

Method and Research: The research method in this article is analytical-descriptive.

Findings and Conclusions: The results of the research reflect diverse and different perceptions in this regard. Solami, the author of the first Futuwat-nama, who was himself a follower of Malamatiya, provides a definition of Futuwwa in his "Risalah Malamatiya", in which Futuwwa is the same as perfect malamaty. However, in "Kitab al-Futuwwa", like other books of this period, he introduced a type of Sufi Futuwwa that has major differences from the principles of malamatiya. The Futuwwa of the Ayyaran, which is represented in the "Qaboosnameh", also lacks any trace of the fundamental principles of the Malamatiyah. It seems that the difference in the researchers' views originates from this issue.

Conclusions: In fact, those who have based their work on Sollmi's Malamatiya treatise have considered the futuwwa and Malamatiya to be the same; another group who have considered the futuwwa in the sense of ayyari have found the two to be in contrast. The third group, who consider Sufism, Malamatiya, and Futuwwa to be branches of the same principle, have taken Futuwwa of Sufi as the criterion.

---

*Cite this article: Alizadeh, Mahnaz., Moradkhani, Safiyeh., Hosseini Moakker, Seyyed Mohsen., & Hassani Jalilian, Mohammadreza. (2024). Reflection of a reproachful thoughts in Sufism Fotowatnamehs until the fifth century. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 27 (56), 97-115. <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24192.3166>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24192.3166>

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

The tradition of Futuwwa (generosity) appeared in the second century of Hijra as some generous and chivalrous men joined Sufism and abstinence. Meanwhile, a reformatory trend was formed out of Sufism in Khorasan, called Malamatieh. Malamatieh instructions on encouraging to have occupation and avoid dervishism and monasticism let them closely connect with different classes of people and guilds including the generous.

The quality of the relationship between the generous and Malamatieh is one of the issues that contemporary researchers have examined and presented different viewpoints accordingly. Some have considered both to be one, and some have rejected this relationship. Of course, there is a third group that have regarded Sufism, Malamatieh, and Futuwwa to be branches of one principle.

2. Methodology

In this research that was conducted based upon an analytic-descriptive method, the quality of the relationship and mutual influence of Futuwwa and Malamatieh was investigated with regard to the content of Fotowatnamehs and Malamatieh treatises up to the fifth century.

3. Discussion

The tradition of Futuwwa, as one way of social action, has had a great influence on sociopolitical history of Iran from ancient times to the post-Islam era, and it has received attention from various social groups particularly artisans and craftsmen. In the first Islamic centuries, joining of some generous men to Sufism led to their familiarity with generosity principles, and in the fourth century, being equipped with writing and literacy, those who called themselves the generous talked about generosity in their works. Most of these written works that are called Futuwwatnameh (books of generosity) had a Sufistic content until the fifth century. With the appearance of generosity books whose authors were mostly Sufis, talking about generosity was highlighted; however generosity in these books is merely a quality not an organization or social foundation such as the chivalrous. Solami connected generosity to Sufism in his “Ketab-al-Fotowat” that was taken as a model for other generosity books, and attributed origins from the Quran and Hadith to it. On the other hand, having a Malamati belief, he presented a definition of a generous man in which generosity is equal to outright belief in Malamatieh; of course, he subsumes Malamatieh under Sufism, but he considers higher position for the Sufis. However, Ketab-al-Fotowat has a Sufistic discourse and takes distance from Malamatieh privation instruction. In this book, there is no trace of the main Malamatieh principle such as self-accusation, permanent self-blame, emphasis on sadness, avoidance from quarrels, determinism in deeds, disliking praying, Sama Sufistic dance, and preaching; the similarities are in fact the moral instructions and recommendations that exist in common between all sects and social groups. Unlike Solami, Khargoushi obviously talks about the

differences between Sufism and Malamatieh in his Malamatieh treatise, and does not refer to Malamatieh's generosity factor. Perhaps, it could be said that with regard to both Malamatieh treatises, the most significant similarity between Malamatieh and the generous is the requirement to have an occupation. This issue is true in case of other mentioned generosity books in this article except for a part of Qabousnameh that deals with the generosity of the chivalrous men and the troops. The concept of generosity in this part is neither relevant to the Sufism's consideration of generosity nor to the Malamatieh's consideration of generosity; of course Onsor-ol-Ma'ali's description of Sufism's generosity is different from Malamatieh principles. It seems that here is the origin of researchers' disagreement. Researchers such as Afifi that has relied on Solami's Malamatieh treatise, have considered the generous and Malamatieh as the same, and the other group such as Forouzanfar that has considered generosity with regard to chivalry, have regarded them to be different; the third group that has considered Sufism, Malamatieh, and generosity as branches of one principle, have regarded Sufistic generosity as the criterion.

4. Conclusion

The investigation of the text of Fotowatnamehs and Malamatieh treatises up to the fifth century indicates that if only Solami's Malamatieh treatise is considered to define generosity, the generous are Malamatieh followers. However, if the Sufis' generosity books including Solami's *Ketab-al-Fotowat* is regarded as the criterion, the generous are the Sufis. It is noteworthy that there is little similarity between these texts and Malamatieh instructions. If in this comparison, generosity is considered as the concept of chivalry, the difference between the generous and Malamatieh gets more obvious. However, since Solami subsumes Malamatieh under Sufism, and his *Ketab-al-Fotowat* is full of Sufism's soul, some researchers has considered generosity, Sufism, and Malamatieh as branches of one principle.

بازتاب اندیشه‌های ملامتی در فتوت‌نامه‌های صوفیانه تا قرن پنجم*

مهناز علی زاده^۱ | صفیه مرادخانی^۲ | سید محسن حسینی مؤخر^۳ | محمدرضا حسینی جلیلیان^۴

۱. دانشجوی دکتری، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، لرستان، ایران. رایانامه: Amahnaz55@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، لرستان، ایران. رایانامه: Safiyeh.moradkhani@yahoo.com

۳. دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. رایانامه: s.m.hosseini@hum.ikiu.ac.ir

۴. استاد، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، لرستان، ایران. hasanijalilian@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۲۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۵</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۱/۲۳</p>	<p>زمینه: پژوهشگران درباره میزان و چگونگی ارتباط بین دو مکتب ملامتیه و فتوت نظر یکسانی ندارند؛ برخی آن دو را یکی دانسته و برخی دیگر منکر این ارتباط شده‌اند. مسئله اصلی در اینجا این است که؛ با توجه به متن رسائل ملامتیه و فتوت‌نامه‌ها تا قرن پنجم هجری، چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین اصول فتوت و ملامتیه وجود داشته‌است. هدف این پژوهش تبیین شباهت‌ها و تمایزهای دو مکتب ملامتیه و فتوت است تا از این طریق دلایل اختلاف نظرهای موجود بین پژوهشگران در خصوص رابطه فتوت و ملامتیه و تصوف روشن شود.</p> <p>روش: روش تحقیق در این مقاله، تحلیلی-توصیفی و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای است.</p>
<p>کلیدواژه‌ها: جوانمردی، تصوف، ملامتیه، فتوت، فتوت‌نامه.</p>	<p>یافته‌ها: نتایج حاصل از پژوهش، بیانگر برداشت‌های گونه‌گون و متفاوت در این خصوص است. ابوعبدالرحمن سلمی نویسنده اولین فتوت‌نامه که خود از پیروان ملامتیه بوده در «رساله ملامتیه» تعریفی از جوانمردی ارائه می‌کند، که در آن جوانمرد همان ملامتی کامل است، اما همو در «کتاب الفتوة»، مانند سایر فتوت‌نامه‌های این دوره نوعی فتوت صوفیانه را معرفی کرده‌است که تفاوت‌های عمده‌ای با اصول ملامت دارد. در جوانمردی عیاران نیز که «قابوسنامه» معرف آن است، از اصول اساسی ملامتیه نشانی نیست. به نظر می‌رسد تفاوت دیدگاه پژوهندگان از اینجا سرچشمه گرفته‌است. در واقع کسانی که رساله ملامتیه سلمی را مبنای کار خود قرار داده‌اند، جوانمردان و ملامتیه را یکی دانسته‌اند؛ و گروه دیگر که جوانمردی را در مفهوم عیاری مدنظر داشته‌اند این دو را در تباین با هم یافته‌اند و گروه سومی که تصوف، ملامت و جوانمردی را شاخه‌هایی از یک اصل دانسته‌اند، فتوت صوفیانه را ملاک قرار داده‌اند.</p>

***استناد:** علی زاده، مهناز؛ مرادخانی، صفیه؛ حسینی مؤخر، سید محسن؛ و حسینی جلیلیان، محمدرضا (۱۴۰۳). بازتاب اندیشه‌های ملامتی در فتوت‌نامه‌های صوفیانه تا قرن پنجم. *نشر پژوهی ادب فارسی*، ۲۷ (۵۶)، ۹۷-۱۱۵.

<http://doi.org/10.22103/jil.2025.24192.3166>

۱. مقدمه

جوانمردی به‌عنوان خصلتی نیکو و آیینی کهن که متون دینی و حکمی هرگز از آن خالی نبوده است، در سیر تاریخی خود اشکال گوناگونی یافته و در تحولات سیاسی و اجتماعی طی قرون متمادی نقش مؤثری ایفا نموده است. در قرن دوم هجری با پیوستن برخی جوانمردان و عیاران به زهد و تصوف، آیین فتوت پدید آمد؛ هر چند که صوفیه خود مدعی جوانمردی بودند و ذکر جوانمردی زینت‌بخش مکتوبات آنان بود. در همین دوران جریانی اصلاحی از درون تصوف در خراسان شکل گرفت که ملامتیه نامیده می‌شدند. تعالیم ملامتیه مبنی بر تشویق به داشتن کسب و حرفه و مخالفت با خرقة‌پوشی و خانقاه‌نشینی به آن‌ها این امکان را می‌داد که با طبقات مختلف مردم و اصناف از جمله جوانمردان ارتباط نزدیک داشته باشند.

چگونگی ارتباط بین جوانمردان و ملامتیه از مسائلی است که پژوهشگران معاصر بسیار به آن پرداخته‌اند و به تبع آن نظرات متفاوتی ارائه داده‌اند. برخی آن دو را یکی دانسته و برخی دیگر منکر این ارتباط شده‌اند، البته گروه سومی هم هستند که تصوف، ملامتیه و فتوت را شاخه‌هایی از یک اصل دانسته‌اند.

۱.۱ بیان مسئله

در این پژوهش بر آنیم تا اطلاعات درستی از خاستگاه اصلی و تاریخچه ملامتیه و ارتباطشان با جوانمردان ارائه نماییم و با تحلیل و بررسی منابع دست اول درباره فتوت تا پایان قرن پنجم و رسائل ملامتیه این دوره اندیشه‌های انعکاس یافته در محتوای آن‌ها را تبیین نموده و با مقایسه آن‌ها، بنیادهای فکری و شیوه تعامل آن‌ها را با یکدیگر و صوفیه روشن نماییم و از این طریق به سؤالات زیر پاسخ دهیم:

با توجه به متن رسائل ملامتیه و فتوت‌نامه‌ها تا قرن پنجم هجری، چه پیوندهایی بین ملامتیه و فتیان وجود داشته است؟ همچنین چه عامل یا عواملی موجب اختلاف نظر پژوهندگان در رد یا قبول ارتباط میان ملامتیه و جوانمردان شده است؟

۱.۲- پیشینه پژوهش

به دلیل تأثیر ژرف دو آیین جوانمردی و ملامتیه در تاریخ و فرهنگ این مرز و بوم از گذشته‌های دور تا دوران معاصر، این دو همواره در کانون توجه پژوهندگان بوده‌اند و آن‌ها گاه کتابی کامل یا بخشی از آثار خود را به آن اختصاص داده‌اند که احصاء همه آن‌ها در این مختصر ممکن نیست؛ برخی آثار نگاشته شده معاصر در این زمینه به شرح زیر است:

- سارا سویری (۱۹۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «*Hakim Tirmidi and the Malamati movement in early Sufism*» ضمن اشاره به ارتباط حکیم ترمذی و نهضت ملامتیه اطلاعات مفیدی درباره نیشابور و مکاتب مختلف آن - کرامیه، ملامتیه و جوانمردان - در قرن سوم و چهارم ارائه می‌دهد.
- ابوالعلاء عقیفی (۱۳۷۶) در کتاب «ملامت، صوفیه و فتوت» به تاریخ پیدایش ملامتیه در نیشابور و ارتباط آن با تصوف و جوانمردی توجه نموده و با نگاهی دقیق به تشریح اصول ملامتیه پرداخته است.
- رضا براتی نائینی (۱۳۸۴)؛ در مقاله‌ای با عنوان «فتیان در حلقه اهل تصوف» از ارتباط فتوت و تصوف و اشتراکات اصول ملامت و فتوت سخن گفته است.
- محمد ریاض (۱۳۸۹)؛ در بخش اول کتاب «فتوت‌نامه، تاریخ آیین، آداب و رسوم» به صورت مختصر به فتوت و ارتباط آن با تصوف و ملامت پرداخته است.

- مهدی کمپانی زارع (۱۳۸۹) در مقاله «سرچشمه‌های تکوین آیین فتوت در تاریخ فرهنگ اسلامی» به برخی تمایزها و شباهت‌های آیین فتوت و ملامت اشاره کرده‌است.
  - پیمان ابوالبشری و حسن صادقی سمرجانی، (۱۳۹۷)؛ در مقاله «بازتاب مسلک‌های اخلاقی در تصوف خراسان» معتقدند تصوف خراسان با استفاده از مرام‌های کهنی همچون جوانمردی، ملامتی، عیاری و قلندری به باروری رسیده‌است.
  - مجتبی گراوند (۱۳۹۷)؛ به واکاوی علل و دلایل تداوم و گسترش فرهنگ فتوت و جوانمردی در قرون نخستین اسلامی پرداخته، و پیوند با تصوف و ملامت را یکی از دلایل آن دانسته‌است.
  - محمدرضا شفیعی کدکنی (۱۴۰۱)؛ در کتاب «قلندریه در تاریخ، دگردیسی‌های یک ایدئولوژی» فصل‌هایی را به ملامتیه و فصل‌هایی را به آیین جوانمردی اختصاص داده‌است.
- در بیشتر این آثاری که ذکرشان گذشت، مطالبی شبیه به هم با منابع یکسان درباره ارتباط جوانمردان و ملامتیه آمده‌است، اما در هیچ‌یک از آن‌ها به این موضوع به صورت اختصاصی با مقایسه و تحلیل محتوای فتوت‌نامه‌ها و رسائل ملامتیه پرداخته نشده‌است.
- تفاوت پژوهش حاضر با آثار پیشین در این است که تلاش بر آن بوده‌است با تحلیل محتوای آثار و تبیین اندیشه‌ها برای سؤال‌های مذکور پاسخی منطقی بیابد. به دلیل آنکه منابع کهن در این زمینه برای پژوهش حاضر اهمیت ویژه دارند؛ در طی مباحث بعدی به صورت مشروح‌تر به آن‌ها خواهیم پرداخت.

۳،۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

از آنجا که تا کنون تحقیقی جامع بر اساس نقد و تحلیل دیدگاه‌های مختلف درباره ارتباط یا عدم ارتباط دو مکتب جوانمردی و ملامتیه و همچنین ریشه‌یابی زمینه‌های ایجاد این اختلاف دیدگاه‌ها با بازنگری و تحلیل تطبیقی محتوای فتوت‌نامه‌ها و رسائل ملامتیه صورت نگرفته‌است و همچنان اختلافاتی در دیدگاه‌ها و تفسیرهای صاحب‌نظران در این زمینه وجود دارد؛ برای رفع ابهامات و کاستی‌های پژوهشی، پرداخت همه جانبه به موضوع با توجه به متن فتوت‌نامه‌ها و رسائل ملامتیه و تبیین افکار و اندیشه‌های انعکاس یافته در این آثار ضروری به نظر می‌رسد.

۲. بحث

۱،۲- جوانمردی از آغاز تا قرن پنجم

از نگاه بسیاری از محققان جوانمردی به‌عنوان مجموعه‌ای از اصول اخلاقی ریشه در متون دینی و حکمی ایران باستان دارد؛ یعنی همان‌جایی که از سان باید با دلاوری، در ست پیمانی و راستی در پندار، گفتار و کردار جهانی را که در آن زندگی می‌کند به سوی نیکی و مینو راهنمون شود. این همان اصولی است که در متون دینی زرتشتی به‌ویژه مهریشت بر آن تأکید شده‌است. در این قسمت از یشت‌ها مهر ایزدی بیدار، خردمند و بخشنده؛ که همچون پهلوانان ایرانی، خود بر سر دارد و با زره زرین و سپر سیمین و گرز گران سوار بر گردونه‌ای پر از سلاح که چهار اسب سفید آن را می‌کشد، بر گرد گیتی می‌گردد و به یاری محرومان و ضعیفان می‌شتابد. «مهر در همه‌جا حاضر است، کسی که از حق خویش محروم گشته به نزد مهر شکایت برد، هر چند که آواز او ضعیف باشد، اما ناله گله‌آمیز سراسر زمین را فرامی‌گیرد و به عالم بالا می‌رسد، مهر از آن آگاه گشته، به یاری شتابد.» (یشت‌ها، ۱۳۷۷: ۴۰۴).

این اصول اخلاقی مهری خود سبب به‌وجود آمدن تشکیلات پهلوانی- جوانمردی شد که «سواران» از اولین نمونه‌های آن بودند. این گروه از افرادی تشکیل می‌شد که سلسله نسب آنان به خاندان‌های هخامنشی می‌رسید. «در دوره اشکانیان آیین مهر

گسترش جهانی یافت و در ایران پرستش مهر نه تنها در درون همه طبقات راه یافت بلکه باعث پدید آمدن الگوی رفتاری و آیین‌های جدید شد؛ از جمله آیین پهلوانی و الگوی پهلوانی مهری» (بهار، ۱۳۷۶: ۱۸۰).

جامعه طبقاتی ایران که از دیرباز به سه طبقه -روحانیان، جنگیان یا نجبا و کشاورزان- تقسیم می‌شد، با توجه به گسترش شهرنشینی و در نتیجه آن رشد صنعتگری و بازرگانی که از دوره اشکانیان به حکومت ساسانی انتقال یافته بود، مجبور به پذیرش طبقه‌ای جدید شد. یعنی «در کنار طبقه سوم کشاورزان، طبقه -بوخشان- کسانی که سخت می‌کوشند افزوده شد که پیشه‌وران و بازرگانان را در بر می‌گرفت. می‌توان حدس زد که عیاران که به فعالیت‌های غیرقانونی اشتغال داشتند و در منتهای مراتب خویش به جوانمردی و سخاوت و تردستی مشهور بودند و تردیدی نمی‌توان کرد که ریشه در ایام پیش از اسلام داشتند، متعلق به این قشر بودند.» (یارشاطر، ۱۳۷۳: ۴۴ و ۴۵)

به هر حال این سازمان‌های اجتماعی خاص که بر مبنای عقاید دینی و قدرت عامه شهری به‌ویژه تولیدکنندگان شکل گرفته بود؛ سرانجام در سیر تطور خود به ایران پس از اسلام رسیدند. قدیمی‌ترین گروه جوانمردان پس از اسلام عیارانند. «آنان در کوه و بیابان‌ها راهداری می‌کردند و از توانمندان و سرمایه‌داران می‌زدیدند و به درماندگان و فقیران می‌بخشیدند.» (افشاری و مداینی، ۱۳۹۹: ۱۵)

گویا در سده‌های نخستین هجری عیاری و تصوف بر یکدیگر تأثیر متقابل داشته‌اند، چنان که برخی عیاران همچون فضیل عیاض (م ۱۸۷هـ)، معروف کرخی (م ۲۰۰هـ)، ابوتراب نخشی (م ۲۴۵هـ) و احمد خضرویه (م ۲۴۶هـ) به اهل تصوف پیوستند و مشایخی بلندمرتبه شدند. این جوانمردان صوفی باعث آشنایی بیشتر صوفیان با آیین جوانمردی شدند و قوانین اخلاقی و اصول جوانمردی به مجالس و کتاب‌های آنان کشیده شد.

۱،۱،۲- منابع مکتوب درباره جوانمردی در قرن‌های چهارم و پنجم

تألیف تعداد کثیری کتب و رسائل جوانمردی به نظم و نثر به قلم صوفیه نشان از توجه ویژه ایشان به این مقوله دارد. آن‌ها گاه کل کتاب یا بابتی از آن را به موضوع فتوت اختصاص می‌دادند. این‌گونه تألیفات معمولاً «فتوت‌نامه» یا «کتاب الفتوة» نامیده می‌شدند.

خواجه عبدالله انصاری هروی (۴۸۱-۳۹۶هـ) در کتاب صد میدان، میدان چهارم را به فتوت اختصاص داده است. او فتوت را به سه قسم -قسمی با خود، قسمی با خلق و قسمی با حق- تقسیم می‌کند و سپس نشانه‌های هر قسم را شرح می‌دهد. علاوه بر آن در «منازل‌الساثرین» و «طبقات‌الصوفیه» به آن توجه نموده و در طبقات کسانی را که در فتوت اشتها داشتند معرفی می‌نماید.

از دیگر آثار ارزشمند تصوف که در آن به این موضوع عنایت شده رساله قشیریه است، مولف کتاب عبدالکریم بن هوازن قشیری (۴۶۵-۳۷۶ یا ۳۸۶هـ) در باب سی و چهارم «در فتوت» و باب سی و هفتم «در جود و سخا» از فتوت سخن می‌گوید.

نباید از نظر دور داشت که پرداختن به موضوع فتوت مختص به صوفیان نیست، چنان که عنصرالمعالی کیکاوس بن اسکندر (۴۸۰-۴۱۲هـ) که از سیاستمداران روزگار خود بوده، نیز به موضوع جوانمردی توجه نموده است. وی در باب چهل و چهارم «آیین جوانمردپیشگی» شرط جوانمردی گروه‌های مختلف اجتماع از جمله: عیاران، سپاهیان و صوفیه را بیان می‌دارد و شرط جوانمردی بازاریان را به باب سی و دوم «در تجارت کردن» ارجاع می‌دهد.

با این همه، نخستین و مهم‌ترین اثر مستقل در خصوص آیین جوانمردی «کتاب‌الفتوة» ابوعبدالرحمن سلمی (۴۱۲-۳۳۰هـ) است. سلمی در تألیفات دیگرش هم به شرح و تبیین این موضوع پرداخته است. او در «طبقات‌الصوفیه» پس از معرفی مشاهیر فتوت، تعاریف ایشان از فتوت را ارائه می‌کند. (سلمی، ۱۴۲۴ ق: ۸۵، ۱۰۵، ۱۴۹، ۱۵۷ و ...) همچنین برخی اصول ذکر شده در

«جامع آداب الصوفیه» با مبانی فتوت در «کتاب الفتوة» او همخوانی دارد. (سلمی، ۱۳۶۹، ج ۱: ۳۴۲، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۵۱، ۳۵۸ و ...) به طور کلی پیوند فتوت و تصوف در آثار او ملموس است.

۲،۲- ملامتیه از آغاز تا قرن پنجم

در گذشته معمولاً بر اثر جنگ‌های فرقه‌ای و تعصبات مذهبی، تحولات روحی و انقلاب‌های فکری و اجتماعی در هاله‌ای از اسرار قرار می‌گرفت و اصول و دقایق باطنی به صورت رموز و کنایات ناگفته باقی می‌ماند. حال اگر بزرگان طریقه‌ای به عمد تصمیم بر پوشیده داشتن مسلک خویش گرفته باشند و مانند ملامتیه ظاهرشان خلاف باطن را نمایانده و از نوشتن هر گونه مکتوبی امتناع کرده باشند، پژوهش در آن حیطة بسیار دشوارتر خواهد بود.

ملامت، حرکتی اصلاحی و اعتراضی از درون تصوف با هدف بازگشت به خلوص و زهد قرون اولیه اسلامی بود. ملامتیه بر خلاف صوفیه، خانقاه‌نشینی و موقوفه‌خواری و پذیرش فتوحات راه، که بیشتر از سوی حاکمان و ثروتمندان تأمین می‌شد نمی‌پسندیدند، با بیکاری، خودنمایی، مرقعه‌پوشی، اظهار کرامت و داشتن شعار خاص که آن‌ها را از مردم جدا می‌کرد، موافق نبودند. از دسترنج خویش می‌خوردند و در کوی و برزن با مردم آمیزش داشتند و از تظاهر به زهد و ورع پرهیز می‌کردند. اخلاص، دوری از ریا، ایثار و سرزنش دائم نفس از اصول اساسی ایشان بود. آنان خود را از دیگران برتر نمی‌دیدند، از عیوب خلق چشم پوشیده، به تقصیر خود مشغول بودند و بر حفظ اسرار سخت اصرار داشتند. هیچ خیری را آشکار نمی‌کردند و شری را نمی‌پوشاندند تا ملامت خلق را سبب شود و ملامت خلق به تأدیب و تحقیر نفس منجر گردد. آنان برای حفظ اسرار و احوال خود از مجالس سماع پرهیز می‌کردند. دعاوی را نشانه رعونت نفس می‌دانستند و از اصول ایشان، فراموش کردن طاعت پس از فراغت از آن بود تا سبب عجب نشود. ملازمت بر حزن و اندوه از دیگر مبانی طریقت آنان بود. آنچه ذکر شد اهم اصول ملامتیه بود که از تنها منابع موجود استخراج شد. (سلمی، ۱۳۶۹، ج ۲: ۴۰۲-۴۳۵ و خرگوشی، ۱۴۲۷: ۲۴-۲۷) و البته چکیده مبانی مشترک آن‌ها.

به نظر می‌رسد نخستین نشانه‌های پیدایی ملامتیه را باید در نیشابور جستجو کرد. همان‌گونه که اولین دست‌نویسان درباره آن نیشابوری بودند. در تذکره‌ها و طبقات‌الصوفیه‌ها نیز بزرگان و مشایخی که به‌عنوان ملامتی معرفی می‌شوند یا خود اهل نیشابور بوده‌اند یا در آن شهر اقامت داشته و در آنجا به خاک سپرده شده‌اند. اما هیچ‌یک از این مشایخ بنیان‌گذار ملامتیه خوانده نشده‌اند. از این میان حمدون قصار را که از مشایخ صاحب طریقت است و قصاریان تولی به او می‌کنند، مروج ملامت دانسته‌اند. (قشیری، ۱۳۸۳: ۵۰، ۴۹ و هجویری، ۱۳۷۶: ۱۵۶، ۲۲۸ و عطار نیشابوری، ۱۳۹۱: ۳۵۰ و جامی، ۱۳۷۵: ۵۹ و سلمی، ۱۴۲۴ ق: ۱۰۹)

شاید بتوان نتیجه گرفت که مکتب ملامتیه پیش از آنان پیروانی داشته و در قرن سوم طریقتی شناخته شده بوده است. چنان‌که خرگوشی در تهذیب‌الأسرار، تصوف را راه و رسم عراقیان و ملامت را شیوه خراسانیان می‌داند و اذعان می‌دارد که ملامتیان را در روزگار پیشین محزونان می‌خواندند. (خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۴) که البته با توجه به التزام این قوم بر حزن دائم دور از واقع به نظر نمی‌رسد و سلمی هم اصل چهل از اصول ملامتیه را ملازمت بر اندوه و حزن بیان می‌کند: «و از جمله اصول ایشان پرهیز از گریستن در سماع و مجلس ذکر و علم است و در عین حال ملازمت بر اندوه و حزن ...» (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۸) افزون بر این‌ها دلایل دیگری وجود دارد که درستی این نظریه را تقویت می‌کند. اولین دلیل آنکه شهرت ملامتیان در قرن سوم از مرزهای خراسان فراتر رفته و به سایر بلاد رسیده بود. «اول مسأله که از وی و اصحاب وی به عراق بردند و احوال ایشان بگفتند، سهل تستری (م ۲۸۳ هـ) و جنید (م ۲۹۱ هـ) گفتند: اگر روا بودی که پس از احمد مرسل صلی الله علیه و سلم پیغمبری بود از ایشان بودی.» (جامی، ۱۳۷۵: ۵۹) این روایت را سلمی و خرگوشی، در رسائل خویش به ابوالحسن حصری (م ۳۷۱ هـ) نسبت داده‌اند. (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۸ و خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۵) و دلیل دیگر آنکه در قرن سوم ملامتیه مانند صوفیه طریقت‌های متعدد داشته‌اند.

پیش از این ذکر شد که پیروان حمدون را «قصاریه» می‌نامیدند و سلمی در آغاز رساله «ملامتیه» می‌گوید: «از من خواسته بودی تا برای طریقی از طرق اهل ملامت و شمه‌ای از احوال و اخلاق ایشان را آشکار کنم.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۷) و با اندکی تفحص در همین رساله سلمی می‌توان تفاوت‌هایی در سیره و شیوه تعالیم مشایخ آنان پیدا کرد، مانند اختلاف نظر ابوحفص و

حمدون درباره سفر یا تفاوت شیوه ابوحنفص، حمدون و ابوعثمان در اعمال و مجاهدات نفسانی (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۹ و ۳۲) و اختلاف ابوحنفص و ابوعثمان در بحث گریه است (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۰).

مکتب ملامتیه در این زمان به اندازه‌ای گسترش یافته بود که وجود برخی تفاوت‌ها در میان مشایخ عادی است، حال آنکه انشعاب یک طریقت در مراحل آغازین خود منطقی به نظر نمی‌رسد و دیگر اینکه در دو منبع این پژوهش از شخصی به نام عبدالله بن مبارک نام برده شده است (هر چند در مورد هویت او تردیدهایی وجود دارد) اگر این شخص عبدالله بن مبارک مروزی؛ یعنی همان کسی باشد که هجویری وی را رضی‌الفریقین خوانده (هجویری، ۱۳۷۶: ۱۱۹-۱۱۷) و بین سال‌های (۱۱۸-۱۱۸) می‌زیسته، خود می‌تواند دلیلی بر وجود افکار ملامتی پیش از قرن سوم باشد.

زرین کوب هم معتقد است که این فکر - ملامت - نزد مسلمین بی‌سابقه نبوده است (زرین کوب، ۱۳۷۹: ۳۳۸-۳۳۶) و این که شیوه سلوک برخی مشایخ قرون اولیه در بردارنده شالوده تعلیمات ملامتیه است. (برتلس، ۱۳۵۶: ۲۹۲-۲۵۱) برخی نیز معتقدند: «ابتدا ملامتیه نوعی نشئه عرفانی و حالت سلوک بوده است. حمدون قصار بود که ملامتیه را در نیشابور به‌عنوان یک مشرب اشاعه داد.» (گولپینارلی، ۱۳۷۸: ۸)

۱,۲,۲- مهم‌ترین منابع شناخت ملامتیه تا قرن پنجم

از دشواری‌های تحقیق درباره ملامتیه فقدان اثری جامع در بیان اصول و احوال ایشان است. همان‌گونه که سلمی در آغاز و پایان رساله ملامتیه بدان اشاره می‌کند: «پس بدان که این قوم نه کتابی دارند نوشته و نه حکایتی فراهم آمده و آثار این طایفه تنها سیرت‌ها و خصال نیکو و چگونگی ریاضات آنان است.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۷ و سلمی، ۱۳۹۰: ۴۸)

شاید قدیمی‌ترین منبعی که در آن به‌طور بسیار مختصر به ملامت اشاره شده، کتاب «البدء و التاریخ» اثر مطهر بن طاهر مقدسی باشد. او کتاب خود را در ۳۵۵ هجری تألیف نموده و در فصل نوزدهم آن با عنوان «در مقالات اهل اسلام» ضمن یادکرد فرقه‌های مختلف و زیرمجموعه‌های آن‌ها هنگام شرح فرقه‌های صوفیه آورده است: «از ایشانند: حسنیّه، ملامتیه، سوقیه، معذویه و بر روی هم ایشان به هیچ مذهب معلوم و عقیده مفهومی گرایش ندارند.» (مقدسی، ۱۳۷۴، ج ۴-۳: ۸۳۱ و ۸۳۲) و سپس به توصیف هر گروه پرداخته و درباره ملامتیه چنین می‌نویسد: «دسته‌ای از ایشان اهل اباحه و اهمالند و هیچ از سرزنش سرزنش‌گران نگران نیستند.» (مقدسی، ۱۳۷۴، ج ۴-۳: ۸۳۲) البته این گروه از ملامتیه که بر اساس تعریف مقدسی اهل اباحه و اهمال بوده‌اند، به ملامتیه‌ای که مشایخ صوفیه مانند سلمی و خرگوشی معرف آن‌ها هستند، شباهتی ندارند؛ زیرا از اهم اصول ملامتیه بر اساس رسائل این مشایخ پابندی به شرع و سنت است. بنابراین به نظر می‌رسد سخن صواب همان است که شفیعی کدکنی درباره این گروه از ملامتیه عنوان نموده است: «این دسته که عنوان ملامتی دارند همان قلندریه‌اند که ریشه‌هایشان به ادیان و مذاهب ماقبل اسلام می‌رسد.» (شفیعی کدکنی، ۱۴۰۱: ۱۱۳)

پس از این تاریخ دو منبع مهم دیگر در باب ملامتیه در دست است؛ یکی رساله ملامتیه اثر ابو عبدالرحمن سلمی نیشابوری (ف ۴۱۲هـ) و اثر دیگر باب دوم از کتاب «تهذیب الأسرار» ابوسعید واعظ خرگوشی (ف ۴۰۷هـ) است که او هم اهل نیشابور و معاصر سلمی بوده است. با آنکه در میان قداما مفصل‌ترین منبع در ارتباط با ملامتیه همان رساله سلمی است، اما این رساله هم اطلاعات دقیقی در این باره به ما نمی‌دهد و تنها چند تن از کسانی را که از آنان نقل قول می‌کند صراحتاً ملامتی می‌نامد و بسیاری از نقل قول‌های او از اشخاصی است که در حقیقت به این نام خوانده نشده‌اند.

۳،۲- ارزیابی پیوند جوانمردان و ملامتیه

تخلقی به اخلاق جوانمردی نزد تمام اقشار جامعه همواره امری مطلوب بوده است. از این رو ارتباط صوفیه و عرفا با جوانمردان از همان قرون اولیه اسلامی موضوعی دور از ذهن نبوده چنانکه حسن بصری (متوفی ۱۱۰ ق) بنیان‌گذار تصوف و سیدالفتیان خوانده می‌شد.

شاید بتوان روشن‌ترین حلقه ارتباط عیاری با تصوف را به فضیل عیاض نسبت داد. او که در منابع معتبر صوفیه مانند رساله قشیریه و کشف‌المحجوب با عنوان عیار و صلوک معرفی شده؛ عیاری راهزن در میان مرو و باورد بود که پیش از پیوستن به طریقت عرفا بر طریق جوانمردی می‌رفت. در شیوه سلوک او نشانه‌هایی از مبانی ملامتیه مشهود است. (برتلز، ۱۳۵۶: ۲۹۱-۲۸۰) اما با وجود این نمی‌توان صوفیه و ملامتیه را جزو تشکیلات جوانمردی دانست. به نظر می‌رسد که عنوان جوانمرد بیشتر به عیاران، سپاهیان و بازاریان اطلاق می‌شده است. عنصرالمعالی که جوانمردی را برای اقشار مختلف جامعه می‌داند، ویژگی‌های جوانمردی هر صنف را به صورت مجزا بیان داشته، می‌گوید: «آن قوم عیاران، سپاهیان و بازاریانند که مردمی ایشان را نام جوانمردی نهادند...» (عنصرالمعالی، ۱۳۸۲: ۳۰۶)

به عنوان نمونه، قرن سوم در نیشابور شخصی به نام نوح عیار به جوانمردی معروف بود که حکایت او با حمدون قصار یکی از دلایل پژوهندگان برای اثبات ارتباط بین ملامتیه و جوانمردان است. (عطار، ۱۳۹۱: ۳۵۰ و هجویری، ۱۳۷۶: ۲۳۸) به نظر می‌رسد همان‌گونه که بین جوانمردی و تصوف پیوندهایی وجود داشته، بین جوانمردان و ملامتیه هم مناسباتی بوده است. برخی ویژگی‌های خاص ملامتیه مانند اشتغال به کسب و کار، ملبس بودن به لباس سپاهیان و اهل بازار و چشم‌پوشی از عیوب دیگران، معاشرت آن‌ها را با اقشار مختلف مردم از جمله جوانمردان تسهیل می‌کرد. چنانکه در سفر ابوحنیفه به عراق، مشایخ صوفیه و جوانمردان عراق در باب جوانمردی از او استفسار می‌کنند و در مشایعت وی علاوه بر بزرگان صوفیه همچون جنید، جوانمردان نیز حضور دارند. (هجویری، ۱۳۷۶: ۱۵۴ و سلمی، ۱۴۲۴ ق: ۱۰۵)

با این همه نظر پژوهشگران در این باره متفاوت بوده و پرداختن به آن حائز اهمیت است. گروهی فتوت و ملامت را یکی دانسته و برخی دیگر مخالف این اندیشه بوده‌اند.

مهران افشاری معتقد است «هنگامی که برخی از ایشان -عیاران- به جماعت صوفیان پیوستند منش عیاری را در میان برخی از اهل تصوف پروردند و با این کار شاخه‌ای را در تصوف پدید آوردند که از آن آیین ملامتی پدید آمد.» (افشاری، ۱۳۹۳: ۵۸)

از جمله پژوهندگان دیگری که ملامتیه و جوانمردان را یک‌سان دانسته‌اند، عبدالباقی گولپینارلی است به عقیده او: «ا سا ساً ملامت و فتوت هر دو یک چیزند یکی از آن‌ها طرز فکر را نشان می‌دهد و دیگری آن طرز فکر را بین مردم می‌پراکند و به مردم سازمان می‌دهد.» (گولپینارلی، ۱۳۹۲: ۱۴۴)

ابوعلا عقیفی نیز فتوت و ملامت را دو شکل و دو صورت از یک حقیقت دانسته و ملامتیه و فتیان را یکی انگاشته است. (عقیفی، ۱۳۷۶: ۱۱۴)

با این همه محمد ریاض بر خلاف نظر عقیفی بر این باور است که قسمت مهم اصول ملامتیه در رساله سلمی مخالف روش جوانمردان است؛ هر چند که اشتراکاتی هم در میانه وجود دارد. (ریاض، ۱۳۸۹: ۴۸)

بدیع‌الزمان فروزانفر نیز بر خلاف عقیفی معتقد است «جوانمردان طالب شهرت و ملامتیه خواهان گمنامی یا بدنامی بودند.» (فروزانفر، ۱۳۶۷: ۷۳۵)

سارا سویری نوعی ارتباط متقابل - نه هویتی - بین فتوت و ملامتیه قائل است. (سویری، ۱۹۹۳: ۶۱۳-۵۸۳)

در این میان شفیعی کدکنی مذهب کرامیه، ملامت، تصوف و فتوت را مانند چهار تابلوی رنگی دانسته که یک طرح از یک پیکره یا منظره را ارائه می‌کنند؛ ولی هر یک از نقاشان در ترکیب رنگ خویش یکی از رنگ‌های اصلی را پرمایه‌تر گرفته‌است. (شفیعی کدکنی، ۱۴۰۱: ۲۷)

با وجود این، خرگوشی به ارتباط بین ملامتیه و جوانمردان اشاره‌ای نکرده، و حتی یک تعریف از جوانمردی یا نقل قولی از صوفیه در این باره در رساله ملامتیه خود نیآورده‌است. اما سلمی در همان نخستین صفحات رساله ملامتیه تعریفی از فتوت ارائه می‌کند و آن را به برخی ملامتیه بدون ذکر نام شخصی خاص منسوب می‌دارد. «از برخی ملامتیه پرسیدند: چه کسی سزاوار نام فتوت است؟ گفتند: هر که هنوز حال عذر و تقصیر آدم، صلاح نوح، وفای ابراهیم، صدق اسماعیل، اخلاص موسی، صبر ایوب، گریستن داوود، سخای محمد (ص)، رأفت ابوبکر، حمیت عمر، حیای عثمان و علم علی (ع) در او هست و با این همه خود را نکوهش و تحقیر می‌کند و همه مقامی را که در آن هست کوچک و ناچیز می‌شمرد و هرگز بر دلش نمی‌گذرد که آنچه دارد چیزی است مایه خشنودی، بلکه در همه حال عیب و نقصان کردار خویش و برتری برادران را بر خود می‌بیند.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۹) این تعریف در واقع جامع تمام خصوصیات یک ملامتی کامل است. به‌جز این تعریف، سلمی چند جای دیگر از رساله به جوانمردی اشاره دارد، اما در این قسمت‌ها چنین در ذهن تداعی می‌شود که او جوانمردی را یکی از مقامات دانسته‌است. مثلاً «ابایزد را گفتند که: آدمی در این کار کی به مقام مردان می‌رسد؟ گفت: آن‌هنگام که عیوب خویش ببیند و تهمت‌ش بر خویش قوی گردد.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۹) نمونه دیگر توصیف ابوحنیفه از ملامتیه: «مردان ملامتی در مردانگی کارگشته‌اند و خطری بر نفس ایشان نیست و آنچه از نفوس‌شان برمی‌خیزد به مقامشان راه ندارد.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۸)

در هر حال شاید بتوان چنین نتیجه گرفت که سلمی بین ملامت و جوانمردی تمایزی قائل نبوده یا اینکه جوانمردی را یکی از مقامات و البته بالاترین آن‌ها می‌دانسته‌است. هر چند او در کتاب الفتوة تعریف متفاوتی از فتوت ارائه می‌کند.

۴،۲- مقایسه رسائل ملامتی با فتوت‌نامه‌ها تا قرن پنجم

از آنجا که کتاب الفتوة سلمی مشتمل بر سایر فتوت‌نامه‌های مورد نظر ما در این دوره است، در این مقایسه آن را مبنا قرار می‌دهیم. حال باید دید که مبانی فتوت تا چه اندازه با اصول ملامتیه مطابقت یا تباین دارد.

۱،۴،۲- تمایزها

۱،۴،۲- هماهنگی ظاهر و باطن

اولین تعریف سلمی از جوانمردی با سیره اهل ملامت متفاوت است. «بدان که جوانمردی، هماهنگی، خوش‌طاعتی و ترک زشتی‌ها و لازم دانستن خوشخویی‌ها و نیکی‌های آشکار و نهان و ظاهر و پنهان است.» (سلمی، ۱۳۸۵: ۲۰) اما ملامت؛ یعنی «اینکه خیری را آشکار نکنی و شری را پنهان نداری.» (خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۴ و سلمی، ۱۳۸۹: ۳۲) همچنین؛ از [اصول] جوانمردی حفظ پارسایی در ظاهر و باطن است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۳۱) بر خلاف آن ملامتیه «آراستن ظاهر به هرگونه عبادت و خودنمایی بدان‌ها را شرک تلقی می‌کنند و آراستن باطن را به هر حالی از احوال ارتداد می‌شمارند.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۰ و خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۴)

۲،۱،۴،۲- ذکر

«جوانمرد باید که یاد خدا و ذکر بر ظاهر و باطن او آشکار باشد.» (سلمی، ۱۳۸۵: ۳۱) اما در نظر ملامتیه «ذکر بر چهار گونه است، ذکر بر زبان، ذکر در دل، ذکر در سر و ذکر به روح» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۲) و کم‌ارزش‌ترین مردم را کسی می‌دانند که بخواهد آن را بر خلق آشکار کند.

۳،۱،۴،۲- سرزنش نفس

از [اصول] جوانمردی دوری از هوای نفس و زایل کردن سرزنش است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۵۷) ملامتیه نه تنها خود دائماً نفس را سرزنش می‌کردند بلکه جلب ملامت خلق را از راه‌های خوارداشت نفس می‌دانستند. «هر که میان سرزنشی که خود از نفسش می‌کند با سرزنش خلق فرق بنهد و به ملامت خلق حال و وقت بر او متغیر گردد، هنوز در گزافه و خود بزرگ‌بینی است و بر مرتبه این قوم نرسیده است.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۸ و خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۴ و ۲۵)

۴،۱،۴،۲- دعا

از جوانمردی حفظ ادب در دعا و درخواست و مناجات است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۳۰) در اصل بیست‌ونه ملامتیه آمده «از اصول ایشان است خوش نداشتن دعا مگر برای آن کس که چاره‌ای ندارد و ناچاره در نظر ایشان کسی است که متاع و مقام و آبرویی نزد خدا و خلق ندارد و بازگشت او به سوی پروردگارش به شکست و ضعف است نه پیش آوردن حال و مقام و عوض خواهی به آن‌ها.» (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۷)

۵،۱،۴،۲- همنشینی

از جوانمردی، همنشینی با نیکان و دوری از بدان است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۴۵ و انصاری، ۱۳۷۵: ۳۶) ولی ملامتیه «در چنان ظاهری خویش را به خلق می‌نمایند که نکوهش مردم را در حق ایشان برانگیزد ... مانند همنشینی با کسانی که هم شأن آنان نیستند یا نشستن در جایگاه‌هایی که ننگ و عار ایشان است.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۰) همچنین؛ از [اصول] جوانمردی قبول کسی است که آدمی را بخواهد و طلب نکردن کسی است که از آدمی روی می‌گرداند. (سلمی، ۱۳۸۵: ۴۱) ملامتیه می‌گویند «نفس خود را در همه حال به ملامت آن واپایید و در این کار چندان سخت باشید که ... به کسی رو آورید که از شما روی گردان است و از آنکه به شما روی می‌آورد، بگریزید.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۰)

۶،۱،۴،۲- سؤال

جوانمرد هر منع و بخششی را از خدا ببند تا چهره خود را به سؤال تیره نکند و خود را به طمع خوار نسازد. (سلمی، ۱۳۸۵: ۴۴) اما ملامتیه گاهی برای خوارداشت نفس، مریدان را به این کار وامی‌داشتند و در همین راستا تقاضا را بر فتوح ترجیح می‌دادند. در اصل‌های؛ دو، هشت و چهل و چهار ملامتیه بر این موضوع تأکید شده است. «و از اصول ایشان قبول روزی است چون در آن خواری و خاکساری باشد و پس زدن روزی اگر در آن عزت نفس و طمع درون باشد.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۰، ۳۱ و سلمی، ۱۳۹۰: ۴۸)

۷،۱،۴،۲- خلوت و عزلت

از [اصول] جوانمردی برگزیدن خلوت و عزلت بر انبساط و محبت است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۴۶) اما ملامتیه قومی‌اند «... که با خلق‌اند هر کجا خلق هستند و در کوی و بازار با ایشان درآمیخته و با خدایند هر کجا که حقیقت و دستگیری هست ...» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۸ و خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۶)

۸،۱،۴،۲- توکل

از [اصول] جوانمردی این است که اعتماد به خدا را کافی داند و مدعی توکل نباشد. (سلمی، ۱۳۸۵: ۴۶) بر خلاف آن در اصل سی‌ویکم از اصول ملامتیه آمده است که «تقلا در جستجوی اسباب امور نشان شقاوت است و تفویض و آرمدن زیر سایه قدرالهی نشان سعادت.» (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۷)

۹،۱،۴،۲- طاعت و خدمت

از [اصول] جوانمردی شادی به چیزی است که جوانمردی شایسته آن است همچون: خدمت به مولی و شاد شدن به او و نور چشم از او داشتن (سلمی، ۱۳۸۵: ۳۸) به عکس ملامتیه مریدان خود را حتی از چشیدن طعم عبادات و طاعات منع می‌کنند چون؛ ممکن است به مذاق نفس خوش آید. (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۰) همچنین، «لامتیه قومی‌اند که هر گاه حال‌شان با خدای درست‌تر و وقت‌شان با او برتر است، بیش از همه وقت به درگاه او پناه و تضرع جویند. نیز طریق خوف پیش گیرند از آنکه می‌ترسند مبدا مقامی که در آنند جایگاه استدرج باشد.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۲)

۱۰،۱،۴،۲- اخلاق

از [اصول] جوانمردی به کار بردن اخلاق در ظاهر و درست کردن احوال در باطن است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۷۷) اما در اصل نه ملامتیه آمده است «لامتیه چیزهایی به خلق می‌نمایند که ایشان را از دیده می‌اندازد و مطرود و ذلیل مردمان می‌گرداند.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۲ و خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۵) همچنین؛ «دوری از خودنمایی برای خلق در همه حال و ترک جلب رضا و خوشنودی ایشان در هر گونه خلق و فعلی و اینکه در هیچ حال از سرزنش سرزنش‌کنندگان نهراسی.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۸)

افزون بر این‌ها، فصول پنج‌گانه کتاب الفتوة آکنده از توصیه‌های اخلاقی نسبت به برادران، خویشاوندان و همسایگان است. این مباحث به کتاب، فضایی صوفیانه داده و در آن از مبانی اصلی ملامتیه خبری نیست؛ در واقع اگر اصول ملامتیه را همان اصول مشترک در دو رساله خرگوشی و سلمی در نظر بگیریم؛ رد کم‌رنگی از شباهت بین فتوت و ملامت باقی می‌ماند و اشتراکات بیشتر همان چیزهایی است که سلمی اضافه بر متن خرگوشی آورده است. این موضوع در رابطه با باب فتوت رساله قشیریه و میدان فتوت انصاری هم صدق می‌کند. در قابوس‌نامه نیز آنجا که به جوانمردی بازرگانان و اهل حرفه می‌پردازد، یک سلسله توصیه‌های اخلاقی و اجتماعی را بر می‌شمرد و جایی که به جوانمردی صوفیه می‌رسد سیره‌ای را بیان می‌دارد که شباهتی به اصول ملامت ندارد، مانند: «ظاهر و باطنش یکی بود ... و اگر درویشی در سماع و قول راغب نبود مادام از آتش تفکر سوخته بود ...» (عنصرالمعالی، ۱۳۸۲: ۳۱۶) و در ادامه «پس درویش باید که متعبد و چرب‌زبان باشد و بی‌آفت و فسق پوشیده با ورع ...» (عنصرالمعالی، ۱۳۸۲: ۳۱۷) و همچنین «از سر سجاده غایب کم باشد و به قصد به بازار نرود.» (عنصرالمعالی ۱۳۸۲: ۳۱۸) و مطالبی دیگر از این نوع. واضح است که بین آنچه مذکور افتاد با اصول ملامتیه تفاوت بسیار است. در شرحی که عنصرالمعالی از فتوت عیاران و سپاهیان آورده است نکاتی وجود دارد که نه با اصول ملامتیه هماهنگی دارد نه با سایر فتوت‌نامه‌های نام برده، برای نمونه «دلیر و مردانه و شکیب بود، بر اسیران دست نکشید، اسیران و بیچارگان را یاری دهد، بد بدکنان از نیکان باز دارد، داد از تن خود بدهد، بسیار سلاحی در سپاهی باید که بیش بود، خدمتی و سرافکنندگی در سپاهی هنر است و در عیاری عیب است.» (عنصرالمعالی، ۱۳۸۲: ۳۰۷ و ۳۰۹ و ۳۱۰).

۲،۴،۲- شباهت‌ها

البته در مقایسه رساله‌های ملامتیه با فتوت‌نامه‌های این دوره شباهت‌هایی هم وجود دارد، از قبیل: پایداری در احوال، لطف با برادران و برآوردن نیازهای آنان، ترک خودبینی و ننگریستن به کارهای خود و عوض نخواستن در برابر کاری که انجام داده است. (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۶، ۴۷ و خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۶) همچنین اصل چهل و پنجم ملامتیه نقل قولی از اباعثمان سعید بن اسماعیل است که با اصولی چند از فتوت همسان است. «ظاهر حسن صحبت آن است که دست برادرت را در مال خویش گشاده داری و به مال او چشم ندوزی، بر او انصاف کنی و از او انصاف نخواهی، بر جفای او بردبار باشی و بر او جفا نکنی، نیکی اندک او را بسیار بینی و نیکی بسیار خود را بر او اندک دانی.» (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۸)

با اندکی دقت می‌توان دریافت که این نقل قول، محتوایی کاملاً صوفیانه دارد و البته سرشار از روح ایثار و جوانمردی است و نمی‌توان آن را تنها مختص به ملامتیه دانست؛ چنانکه در حکایات و سخنان عرفا و مشایخ نمونه‌های فراوانی از آن می‌توان یافت. شایان ذکر است که اصولی از این نوع فقط در رساله ملامتیه سلمی آمده و خرگوشی در باب ملامتیه به این‌گونه مسائل

نپرداخته، او تنها در چند مورد با فتوت‌نامه‌ها اشتراکاتی دارد که سلمی نیز آن‌ها را عنوان نموده‌است، مانند پرداختن به عیوب نفس خویش به جای پرداختن به عیب دیگران، خوی نیکو ورزیدن با خلق، با حق بودن در نهان و سرزنش و بازخواست نفس. (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۹، ۳۲ و سلمی، ۱۳۹۰: ۴۶ و خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۵، ۲۶ و انصاری، ۱۳۷۵: ۳۵، ۳۶ و قشیری، ۱۳۸۳: ۳۵۶ و ۳۶۴) البته این‌گونه توصیه‌های اخلاقی هم اختصاص به مرام و مسلک خاصی ندارند، هر چند مخالفت با نفس از ارکان بنیادی ملامتیه بوده تا جایی که نفس در همه حال متهم و مورد سرزنش است؛ چه در طاعت حق باشد چه در معصیت. حتی معتقدند «آدمی زمانی به مقام مردان می‌رسد که عیوب خود را ببیند و تهمت‌ش بر خویشتن قوی گردد.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۲۹)

در برر سی کتاب الفتوة و دو ر ساله ملامتیه به مواردی برمی‌خوریم که از اشتراکات ملامتیه و اهل فتوت بوده و در عین حال تفاوت ایشان با صوفیه؛ یکی الزام به داشتن کسب و دیگری نگهداری راز با خداست تا غیر در آن راه نیابد.

بنابر آنچه گفته شد، می‌توان گفت فتوت‌نامه قشیری، انصاری و سلمی که همگی نوشته مشایخ صوفیه‌اند، بیانگر نوعی فتوت صوفیانه هستند.

۵،۲- دلایلی بر نگرش صوفیانه سلمی به فتوت

سلمی در کتاب الفتوة با استناد به سخن پیامبر (ص) لباس پشمینه را لباس جوانمردی می‌نامد که تنها به شرط پاکی باطن اجازه پوشیدن آن را دارند. (سلمی، ۱۳۸۵: ۲۵) او به همین موضوع بار دیگر در بخش پنجم کتاب این چنین اشاره کرده است: «به ابو عبدالله سجزی گفتند: چرا مرقعه نمی‌پوشی؟ گفت: از نفاق و دورویی است که آدمی جامه جوانمردان بپوشد و بار سنگین فتوت نکشد.» (سلمی، ۱۳۸۵: ۷۸) حال آنکه در اصل بیست‌وچهارم ملامتیه می‌گوید «و از جمله اصول ایشان است که پوشش خویش را از آنچه عرف است دیگرگون نمی‌کنند و بر ظاهری که خلق هستند می‌مانند.» (سلمی، ۱۳۹۰: ۴۷)

در تهذیب‌الأسرار هم نوشته شده «ملامتیان شهرت جستن از راه لباس و آشکار کردن مرقعه‌ها را مکروه می‌دارند و صوفیان را بدان میل است.» (خرگوشی، ۱۴۲۷ ق: ۲۵)

در جای دیگر از کتاب می‌خوانیم «از جوانمردی تصدیق راستگویان و عدم انکار آنان در اخباری است که از خود و مشایخ خود نقل می‌کنند» (سلمی، ۱۳۸۵: ۵۲) این مشایخ که اخبار و دعاوی داشته‌اند و تصدیق آنان از نشانه‌های جوانمردی دانسته شده‌است، باید از صوفیه باشند نه ملامتیه زیرا از اصول ملامتیه ترک دعاوی بود. همچنین از نصراًبادی شنیدم که یکی از جوانمردان ما گفت ... در اینجا هم منظور از «ما» صوفیه است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۵۵)

دلیل دیگر؛ «از خوی جوانمردان صوفیه است که هر کس پیش او آید نمی‌راند ...» (سلمی، ۱۳۸۵: ۴۲) اینجا هم بر جوانمردان صوفیه تأکید شده‌است.

از جوانمردی برگزیدن خلوت و عزلت بر انبساط و صحبت است. (سلمی، ۱۳۸۵: ۴۶) خلوت و گوشه‌نشینی هم از شیوه‌های سلوک صوفیانه است به عکس ملامتیه یاران خود را می‌پسندیدند «که همواره به بدن‌ها در کوی و بازار باشند و دل‌هاشان از آن گریزان.» (سلمی، ۱۳۸۹: ۳۱)

مهم‌تر از همه در این کتاب آداب جوانمردی از قول صوفیه بیان شده و این صوفیه هستند که تعاریف خود را از جوانمردی ارائه می‌دهند. کسانی همچون: بایزید بسطامی، سهل تستری، بشر حافی، شبلی، ذوالنون مصری، سمون صوفی و بسیاری از صوفیان دیگر. او در کتاب الفتوة از جنید که نماینده صوفیان محسوب می‌شود بیش از پانزده بار نام برده حال آنکه از حمدون قصار حرفی نمی‌زند و به نام ابوحفص تنها یک‌بار و ابوعثمان حیری سه بار برمی‌خوریم و اینان چهره‌های برجسته ملامتیه هستند.

۶،۲- تجزیه و تحلیل

با پیدایش فتوت‌نامه‌ها که نویسندگان آن‌ها بیشتر صوفیه بودند، سخن از فتوت پرنسب گردید، اما فتوت در این فتوت‌نامه‌ها تنها یک صفت است نه سازمان یا نهاد اجتماعی مانند عیاران. سلمی در «کتاب‌الفتوة» که الگوی سایر فتوت‌نامه‌های پس از او قرار گرفت، جوانمردی را به تصوف پیوند زد و برای آن ریشه‌هایی از قرآن و سنت آورد. از طرفی دیگر او که خود مشرب ملامتی داشته‌است در رساله ملامتیه تعریفی از جوانمردی ارائه می‌کند که در آن جوانمرد همان ملامتی کامل است؛ البته او ملامتیه را نیز در زمره صوفیان قرار می‌دهد اما مقام ایشان را بالاتر می‌داند. با وجود این «کتاب‌الفتوة» گفتمانی صوفیانه دارد و از تعالیم سلبی ملامتیه فاصله می‌گیرد. در این کتاب از مبانی اصلی ملامتیه مانند: خوداتهامی، سرزنش دائمی نفس، اهتمام بر حزن، ترک دعاوی، جبر در اعمال، خوش نداشتن دعا، سماع و موعظه، نداشتن لباس و شعار خاص، خود را در مظان ملامت خلق قرار دادن، ناسازگاری با لذت طاعت و مخالفت با ذکر آشکار خبری نیست و در واقع شباهت‌ها همان تعالیم و توصیه‌های اخلاقی مشترک بین همه فرقه‌ها و گروه‌های اجتماعی است. برخلاف او خرگوشی در رساله ملامتیه خود به روشنی از تفاوت‌های تصوف و ملامتیه سخن می‌گوید و به جوانمردی ملامتیه اشاره‌ای نمی‌کند. شاید بتوان گفت مهم‌ترین شباهت ملامتیه و جوانمردان با توجه به هر دو رساله ملامتیه همان التزام به داشتن کسب و کار باشد. این موضوع درباره سایر فتوت‌نامه‌های مذکور در این مقاله هم صدق می‌کند به جز قسمتی از قابوس‌نامه که به فتوت عیاران و سپاهیان می‌پردازد. مفهوم جوانمردی در این قسمت نه به جوانمردی مورد نظر صوفیه شبیه است نه ملامتیه، البته توصیف عنصرالمعالی از جوانمردی صوفیه نیز با اصول ملامت متفاوت است. به نظر می‌رسد اختلاف نظر پژوهندگان از اینجا سرچشمه گرفته باشد. پژوهندگانی مانند عیفی که رساله ملامتیه سلمی را مبنای کار خود قرار داده‌اند، جوانمردان و ملامتیه را یکی دانسته‌اند و گروه دیگر مانند فروزانفر که جوانمردی را در مفهوم عیاری مدنظر داشته‌اند، آن‌ها را در تباین با هم یافته‌اند و گروه سومی که تصوف، ملامت و جوانمردی را شاخه‌هایی از یک اصل دانسته‌اند فتوت صوفیانه را ملاک قرار داده‌اند.

۳. نتیجه‌گیری

تحلیل محتوای آثار نشان می‌دهد که آیین جوانمردی به‌عنوان یکی از شیوه‌های کنش اجتماعی از روزگار باستان تا پس از اسلام در تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران تأثیر بسزایی داشته و همواره مورد توجه اقشار مختلف جامعه به‌ویژه اهل حرفه و صنعت بوده‌است. در سده‌های نخستین اسلامی پیوستن برخی جوانمردان به تصوف باعث آشنایی بیشتر ایشان با اصول جوانمردی شد و در قرن چهارم با تجهیز صوفیه به ابزار کتابت، آنان که از آغاز خود را جوانمرد می‌خواندند در آثار خود از جوانمردی سخن گفتند؛ بیشتر این نوشته‌ها که فتوت‌نامه نامیده می‌شدند تا قرن پنجم محتوایی صوفیانه داشته‌اند. به نظر می‌رسد اولین فتوت‌نامه‌ها در خراسان نگاشته شدند جایی که نخستین نشانه‌های ملامتیه و رساله‌های ملامتی به دست آمدند. از میان صوفیان نیشابور سلمی که نویسنده اولین کتاب‌الفتوة و مفصل‌ترین رساله ملامتیه بود، در رساله ملامتیه جوانمردان و اصلاان ملامتی را یکی دانسته‌است حال آنکه بین اصول جوانمردی یادشده در فتوت‌نامه‌ها از جمله کتاب‌الفتوة او با اصول اساسی ملامتیه تفاوت بسیار است و تنها شباهت‌هایی در برخی تعالیم اخلاقی و اجتماعی وجود دارد. در این میان جوانمردی عیاران و سپاهیان که قابوس‌نامه معرف آن است نه تنها با اصول ملامتیه متفاوت است که با جوانمردی توصیه شده توسط فتوت‌نامه‌های صوفیه نیز تفاوت دارد. در واقع مهم‌ترین شباهت بین ملامتیه و جوانمردان با استناد به اشتراکات دو رساله ملامتیه و فتوت‌نامه‌های دوران مورد بحث همان التزام به داشتن کار و حرفه است. بنابراین اگر در تعریف جوانمردی تنها به رساله ملامتیه سلمی توجه شود جوانمردان همان اهل ملامت‌اند؛ اما اگر فتوت‌نامه‌های اهل تصوف از جمله «کتاب‌الفتوة» سلمی را ملاک قرار دهیم جوانمردان همان صوفیه خواهند بود که میان اصول یاد شده در این متون و تعالیم ملامتیه شباهت کمی وجود دارد. چنانچه در این مقایسه جوانمردی در مفهوم عیاری مدنظر باشد تفاوت میان جوانمردان و ملامتیه وضوح بیشتری خواهدیافت. از طرفی با اینکه خرگوشی در تهذیب‌الاسرار بر تفاوت‌های صوفیه و

ملامتیه تاکید می‌کند و سلمی خود نیز به برخی از این تفاوت‌ها اقرار دارد، در «رساله ملامتیه»، باز هم ملامتیه را در زمره اهل تصوف قرار می‌دهد و کتاب/فتوه او سرشار از روح تصوف است، همین امر سبب گشته که گروهی از پژوهندگان فتوت، تصوف و ملامتیه را شاخه‌هایی از یک اصل بدانند.

فهرست منابع

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. انصاری، عبدالله. (۱۳۷۵). *صدمیدان*. مقدمه و حواشی عبدالحی حبیبی. چاپ اول. تهران: نشر آشنا.
۲. برتلس، یوگنی ادواردویچ. (۱۳۵۶). *تصوف و ادبیات تصوف*. ترجمه سیروس ایزدی. چاپ اول. تهران: نشر امیرکبیر.
۳. بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). *جستاری چند در فرهنگ ایران*. چاپ سوم. تهران: انتشارات فکر روز.
۴. جامی، نورالدین عبدالرحمن. (۱۳۷۵). *نفحات الأنس من حضرات القدس*. مقدمه تصحیح و تعلیقات محمود عابدی. چاپ سوم. تهران: انتشارات اطلاعات.
۵. *چهارده ر ساله در باب فتوت و اصناف*. (۱۳۹۹). با مقدمه تصحیح و توضیح مهران افشاری و مهدی مدائنی. چاپ چهارم. تهران: نشر چشمه.
۶. ریاض، محمد. (۱۳۸۹). *فتوت‌نامه (تاریخ، آیین، آداب و رسوم)*. به اهتمام عبدالکریم جریزه‌دار. چاپ سوم. تهران: انتشارات اساطیر.
۷. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). *جستجو در تصوف ایران*. چاپ ششم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۸. سلمی، ابو عبدالرحمن بن الحسین. (۱۳۶۹). *مجموعه آثار ابو عبدالرحمن سلمی*. به اهتمام نصرالله پورجوادی. جلد ۱، ۲. چاپ اول. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۹. سلمی، ابو عبدالرحمن بن الحسین. (۱۳۸۵). *جوانمردی و جوانمردان (کتاب الفتوه)*. ترجمه قاسم انصاری. چاپ دوم. قزوین: ناشر حدیث امروز.
۱۰. سلمی، ابو عبدالرحمن بن الحسین. (۱۳۸۹). «اصول ملامت و طریق فتوت ۱، ترجمه رساله ملامتیه». ترجمه عباس گودرزی و مهدی زارع مؤیدی. *ماهنامه حکمت و معرفت*. دوره ۵، شماره ۱۲، صص ۳۳-۲۷.
۱۱. سلمی، ابو عبدالرحمن بن الحسین. (۱۳۹۰). «اصول ملامت ۲، ترجمه رساله ملامتیه». ترجمه عباس گودرزی و مهدی زارع مؤیدی. *ماهنامه حکمت و معرفت*. دوره ۶، شماره ۱، صص ۴۸-۴۶.
۱۲. شفیع کدکنی، محمدرضا. (۱۴۰۱). *قلندریه در تاریخ (دگر دیسی‌های یک ایدئولوژی)*. چاپ پنجم. تهران: نشر سخن.
۱۳. عطار نیشابوری، فریدالدین محمد. (۱۳۹۱). *تذکره اولیا*. تصحیح و توصیفات محمد استعلامی. چاپ بیست و سوم. تهران: انتشارات الهام.
۱۴. عقیقی، ابوالعلاء. (۱۳۷۶). *ملامتیه، صوفیه و فتوت*. ترجمه نصرت الله فروهر. چاپ اول. تهران: انتشارات الهام.
۱۵. عنصرالمعالی، کیکاووس. (۱۳۸۲). *گزیده قابوس‌نامه*. به کوشش غلامحسین یوسفی. چاپ دهم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۶. *فتوت‌نامه‌ها و رسائل خاکساریه (سی رساله)*. (۱۳۹۳). مقدمه تصحیح و توضیح مهران افشاری. چاپ اول. تهران: نشر چشمه.
۱۷. فروزانفر، بدیع‌الزمان. (۱۳۶۷). *شرح مثنوی شریف*. جلد دوم. چاپ اول. تهران: انتشارات زوار.
۱۸. قشیری، عبدالکریم. (۱۳۸۳). *رساله قشیری*. ترجمه ابوعلی حسن بن احمد عثمانی. با تصحیحات و استدرکات بدیع‌الزمان فروزانفر. چاپ هشتم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۹. گولپینارلی، عبدالباقی. (۱۳۷۸). *ملامت و ملامتیان*. ترجمه توفیق هه سبحانی. چاپ سوم. تهران: انتشارات روزنه.

۲۰. گولپینارلی، عبدالباقی. (۱۳۹۲). *فتوت در یکصد پرسش و پاسخ*. ترجمه هف سبحانی. چاپ اول. تهران: نشر گستره.
۲۱. مقدسی، محمدبن طاهر. (۱۳۷۴). *آفرینش و تاریخ*. مقدمه ترجمه و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی. جلد چهارم تا ششم. چاپ اول. تهران: نشر آگه.
۲۲. هجویری، علی بن عثمان. (۱۳۷۶). *کشف المحجوب*. تصحیح ژوکوفسکی. چاپ پنجم. تهران: طهوری.
۲۳. یار شاطر، احسان. (۱۳۷۳). *تاریخ ایران کمبریج (از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان)*. ترجمه حسن انوشه. جلد سوم. چاپ دوم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۴. *یشت‌ها*. (۱۳۷۷). ترجمه و تفسیر ابراهیم پور داوود. جلد ۱. چاپ اول. تهران: انتشارات اساطیر.

ب. منابع عربی

۱. خرگوشی، ابی سعید عبدالملک بن محمد. (۱۴۲۷ ق، ۲۰۰۶ م). *تهذیب‌الأسرار فی اصول الیه صوف*. اعتنی به و وضع حواشیه سید محمدعلی. الطبعة الاولى. لبنان: دارالکتب العلمیه بیروت.
۲. سلمی، ابوعبدالرحمن بن‌الحسین. (۱۴۲۴ ق). *طبقات الصوفیه و یلیه ذکر النسوة المتعبدات الصوفیات*. محقق و مصحح مصطفی عبدالقادر عطا. الطبعة الثانية. لبنان: دارالکتب العلمیه بیروت.

ج. منابع لاتین

1. Sviri. Sara. (1993). "Hakim Tirmidi and The Malamati Movement in Early Sufism". in Leonard Lewison. *Classical Persian Sufism from its Origins to Rumi*, First ed, pp.583-613.
https://www.academia.edu/419941/Hakim_TirmidhI_and_the_MalamatI_Movement_In_Early_Sufism.

References

- Ansari, Khaje Abdullah. (1996). *The hundred stages*. Introduction and Margins by Abdul Hai Habibi. First ed. Tehran: Nashrashena.(in Persian)
- Bertels, Yevgeny Edwardovich. (1977). *Sufism and sufi Literature*. Tr. by Siros Izadi. First ed. Tehran: Amirkabir Publishing.(in Persian)
- Bahar, Mehrdad (1997). *A few essays on Iranian culture*. 3rd ed. Tehran: Fekr Rooz Publications.(in Persian)
- Jami, Nuruddin Abdulrahman. (1996). *The breezes of fellowship from the presence of sanctity*. Introduction, correction and comments by Mahmoud Abedi. 3rd ed. Tehran: Information Publications. (in Persian)
- Fourteen Treatises on the subject of futuwwa and Guilds*. (2020). with introduction, correction and explanation by Mehran Afshari and Mehdi Modaieni. 4th ed, Tehran: Cheshme Publishing House.(in Persian)
- Riaz, Mohammad. (2010). *futuwwat nameh (history, ritual, customs and traditions)*. With the Effort by Abdul Karim Jorbozedar. 3rd ed. Tehran: Asatir Publishing House.(in Persian)
- Zarinkoub, Abdul Hossein.(2000). *Exploring Sufism in Irān*. 6th ed. Tehran: Amir Kabir Publications.(in Persian)
- Sollami, Abu Abd al-Rahman bin Al Hussein.(1990). *The collected works of Abū-'abd-o-Rahāman Sollami*. With the Effort by Nasrullah Pourjavadi. Vol 1, 2nd. First ed. Tehran: Academic Publishing Center. (in Persian)
- Sollami, Abu Abd al-Rahman bin Al Hussein. (2006). *chivalrous and chivalrous men (ketab al futuwwa)*. Tr. by Ghasem Ansari. 2nd ed. Qazvin: Today's Hadith Publisher.(in Persian)
- Sollami, Abu Abd al-Rahman bin Al Hussein. (2010). "Treatise on the malāmatiyya", Tr. by Abbas Gudarzi and Mehdi Zare Moyidi, "*Principles of malāmat and the path of 1*", Hikmat and Marafat monthly, p.5. No. 12, pp. 27-33. (in Persian)
- Sollami, Abu Abd al-Rahman bin Al Hussein. (2013). " Treatise on the malāmatiyeh", Tr. by Abbas Gudarzi and Mehdi Zare Moyidi, "*Principles of malāmat 2*", Hekmat and Marefat Monthly, p. 6. No. 1, pp. 48-46. (in Persian)
- Sollami, Abu Abd al-Rahman bin Al Hussein.(2003). *The classes of the sufis followed by mention of the devout sufi women. Researcher and proofreader Mustafa Abdul Qadir Atta*. 2nd ed. Lebanon: Dar al-Kutb al-Alamiya, Beirut.(in Arabic)
- Shafii Kadkani, Mohammad Reza.(2022). *The Qalandariyeh in history(the Transformations of an Ideology)*. 5th ed. Tehran: Sokhan Publishing House.(in Persian)
- Attar Neishabouri, Fariduddin Mohammad.(2013). *Memorial of the Saints*. 23th ed. Tehran: Elham Publications. (in Persian)
- Afifi, Abul Alaa.(1997). *Malāmatiyya, Sufism and* . Tr. by Nusratullah Foroohar. First ed. Tehran: Elham Publications. (in Persian)
- Onsor Al-Maali, Kikavus.(2012). *Selections from Qābūs-nāmeḥ*. With the Effort by Gholamhossein Yousefi. 10th ed.Tehran: Amir Kabir Publications. (in Persian)
- futuwwt nameha and treatises of xāksāriyeh (Thirty treatises)*. (2013). Introduction corrected and explained by Mehran Afshari. First ed. Tehran: Cheshme Publishing House. (in Persian)
- Farozanfar, Badiul Zaman.(1988). *Explanation of the masnavi ye shrif*. vol 2nd. First ed. Tehran: Zovar Publications.(in Persian)
- Qosheyri, Abdul Karim.(2004). *Treatise Qoṣeyriyeh*. Tr. by Abu Ali Hassan bin Ahmad Osmani. With the corrections and extrapolations of Farozanfar. 8th ed. Tehran: Scientific and Cultural Publications. (in Persian)
- Gulpinarli, Abdul Baghi.(1999). *Blame and malāmatiyya*. Tr. by Tawfik H. Sobhani 3rd ed. Tehran: Rozaneh Publications.(in Persian)

- Gulpinarli, Abdul Baghi (2013). *futuwwa in one hundred questions and answers*. Tr. by Tawfik H. Sobhani First ed. Tehran: Gostareh Publishing.(in Persian)
- Moghdasi, Mohammad Bin Tahir.(1995). *Creation and history*. Tr. and introduction and comments by Mohammadreza Shafiei Kodkani. Vol 4th to 6th. First ed. Tehran: Nashr Agah.(in Persian)
- Hojviri, Ali bin Osman.(1997).*The revelation of the veiled*. Zhukovsky's correction. Fifth ed. Tehran: Tahori.(in Persian)
- Yarshater, Ehsan.(1994). *The Cambridge history of Iran (From the Solūki-yān to the fall of the Sāsāni-yan)*. Tr. by Hassan Anoushe. Vol 3rd. 2nd ed. Tehran: Amir Kabir Publications. (in Persian)
- Yašt-hā*.(1998). Tr. and interpreted by Ebrahimpour Davood. Vol 1. First ed. Tehran: Asatir Publishing House.(in Persian)
- Kharghushi, Abi Saeed Abd al-Malik bin Muhammad. (2006).*The refinement of secrets in the principles of sufism*. Paying attention to and setting the margins of Seyyed Mohammad Ali. First ed. Lebanon: Dar al-Kutob al-Alamiya, Beirut.(in Arabic)
- Sviri. Sara. (1993). "Hakim Tirmidi and The Malamati Movement in Early Sufism". in Leonard Lewison.*Classical Persian Sufism from its Origins to Rumi*, First ed, pp.583- 613(in English).